

اخلاق در کار در اقتصاد اسلامی و عملکرد دولت ایران

* خدیجه نصراللهی

** عاطفه احمدی

چکیده

افراد جامعه با عقاید و باورهای گوناگون به نوبه خود می‌توانند بر متغیرهای اقتصادی تأثیرگذار باشند، که این اثرگذاری توسط کار و فعالیتی است که افراد در جامعه عرضه می‌دارند. با توجه به اینکه همواره از دید دین اسلام و اقتصاد دانان غربی رعایت اصول اخلاقی در کار توصیه شده است، به نظر می‌رسد که افراد با فهم دقیق آموزه‌های دینی خود و رعایت موازین اخلاقی فعالیتی را با معارض با مافع عموم انجام ندهند. دولت‌ها در کنار برخی اقدامات در جهت تسهیل و ارتقاء انجام امور می‌توانند زمینه ساز رعایت این اصول باشند. لذا در جامعه اسلامی که هدف رسیدن به سعادت و کمال انسانی است، لازم است افراد با رعایت موازین اخلاقی توصیه شده در آیات و روایات، کار و فعالیت خود را در جامعه به عنوان وظیفه خود انجام دهند. در این راستا از وظایف دولت‌ها در هر کشور این است که بسترها و ساختارهای لازم را در راه رسیدن به این هدف فراهم نمایند. در این پژوهش سعی گردیده است که به بررسی اهمیت کار و اشتغال همراه با اخلاق اسلامی و عملکرد دولت نهم و دهم در فراهم نمودن بسترهای لازم جهت رعایت اصول اخلاقی و رفاه افراد جامعه پرداخته شود. در این راستا سعی شده با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای و روش تحلیلی- توصیفی فرایند اقدامات اخلاقی‌دار دولت جمهوری اسلامی ایران در سازمان اجرایی گمرک، با اشاره به برخی فعالیت‌های انجام شده، اجرای طرح آسیکودای جهانی (۹۷-۱۸)، تحلیل واریانس شود. این طرح به منظور تسريع صادرات، واردات و ترانزیت کالاها در کشور و در نتیجه افزایش درآمد گمرکی و ارائه خدمات مطلوب به افراد جامعه است.

با محاسبات و بررسی‌های انجام شده، نتایج حاکی از آن است که اجرای این طرح در برخی گمرکات کشور بر میانگین بازدهی صادرات، واردات و ترانزیت از گمرکات مقصد در کشور ایران دارای اثر معنی دار بوده است.

وازگان کلیدی: اخلاق اسلامی، کار، دولت، گمرک، آسیکودای جهانی
طبقه بندي JEL: D01, J62, H11

khadijeh.nasrollahi@gmail.com

* عضو هیأت علمی دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان

** دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)

atefe.ahmady@yahoo.com

مقدمه

هر پدیدهایی که موجب رفع نیازهای افراد شود، دارای ارزش می‌باشد. کار و اشتغال از آن روی که در راستای برآورده ساختن نیازهای مادی انسان قرار دارد، دارای ارزش است. افراد با عقاید و باورهای گوناگون به نوبه خود می‌توانند بر متغیرهای اقتصادی مؤثر باشند که این اثر پذیری از طریق کار و فعالیتی است که افراد در جامعه عرضه می‌دارند. عقاید مذهبی با اثری که بر سرمایه‌های اقتصادی می‌گذارند، می‌تواند به صورت غیر مستقیم نیز بر تولید و رشد مؤثر واقع شود. مطالعات حاکی از آن است که نگرش‌های مذهبی همچنین قادر است بر بهره‌وری نهایی سرمایه انسانی نیز مؤثر واقع شده و از این طریق بر رشد اقتصادی اثر گذار باشد.

در دین اسلام کار و تلاش از اهمیت فراوانی برخوردار بوده و همواره در آیات و روایات بسیاری بر آن تأکید شده است. عمل افراد به آموزه‌های اخلاقی اسلام موجب می‌شود افراد فعالیتی را متعارض با منافع عموم انجام ندهند. وجود عناصر اخلاقی مهمی همچون هدفمندی افراد در زندگی، وجود کاری، تخصص و تعهد که می‌توانند وجود داشته باشند، از عوامل مؤثر بر کار و فعالیتی است که افراد در آن ایفای نقش می‌کنند.

علاوه بر اینکه اخلاق در کار مهم و تأثیر گذار است، و می‌توان گفت خود کار نیز بر اخلاق افراد مؤثر است. چنانچه شهید مطهری بیان می‌دارد که کار بر عزت و شخصیت انسان می‌افزاید و او را در نظر خویش محترم می‌نماید. یعنی حس احترام به ذات و اعتماد به شخصیت در او ایجاد می‌کند و بدیهی است که هر چیزی که باعث و سبب محترم شدن شخصیت انسان در نظر خودش و در نظر دیگران باشد، او خودش محترم و شایسته تکریم و تعظیم و به همین دلیل در اسلام کار مورد احترام و تکریم است.

عامل تعیین کننده توسعه، به رغم تجربه‌های متفاوت، کارآمد بودن دولت است. وجود دولت کارآمد برای فراهم آوردن کالاهای خدماتی (مقررات و نهادهایی) که به بازار اجازه رشد و شکوفایی دهد و مردم را به سوی زندگی سالم تر و سعادتمند تر سوق دهد، حیاتی و بدون وجود چنین دولتی، توسعه پایدار چه در زمینه‌های اقتصادی و چه در زمینه‌های اجتماعی غیر ممکن است.^۵ سال پیش بسیاری از اندیشمندان دقیقاً همین نظر را عنوان می‌کردند اما رفته رفته تمايل خود را این گونه بیان نمودند که توسعه باید دولت مدار باشد. از آن هنگام تا به امروز تجربه توسعه پیام متفاوتی را به ما می‌دهد: دولت در فرایند توسعه اجتماعی و اقتصادی نقش مرکزی دارد؛ با این حال نه به عنوان فراهم کننده مستقیم رشد بلکه به عنوان یک شریک، عامل تسریع و تسهیل کننده در روند توسعه.

اقتصادهایی که با فراوانی بالا و تعدد قاچاق روبه رو هستند، با بیماری و ناکارآمدی در کنترل مناسبات تولیدی و توزیعی خود مواجه هستند. قاچاق کالا به نظام اطلاعات اقتصادی کشورها نیز آسیب می‌رساند و امکان برنامه‌ریزی برای رشد بلند مدت را از بین می‌برد. از سوی دیگر، باعث کاهش درآمدهای دولت و به هم خوردن تعادل میان بخش‌های تولیدی، بازارگانی و عرضه کالا می‌شود. به عبارت دیگر درک فرایند توسعه اقتصادی یک کشور و برنامه‌ریزی به منظور ارتقای سطح توسعه یافتنی آن منوط به شناخت عملکرد عمومی اقتصاد است. کیفیت چنین شناختی، وابستگی تمام و کمال به وضعیت نظام اطلاعات اقتصادی و کارآمدی آن دارد. از سوی دیگر، شناسایی زمینه‌های حدوث جرایم یقه سفیدی و نیز توری افکار عمومی به وقایع ناشی از اقدامات زیان‌بار حادث، از سوی متولیان امر، ضروری و بنابراین تدوین برنامه جامع راهبردی در قبال پیشگیری یا مقابله با این جرایم، بیش از هر زمان دیگری ضرورت یافته است. در واقع سوء استفاده از مقام و منصب با به تعییری رانت‌های دولتی باعث ارتکاب جرایم بسیاری شده، در حالی که متأسفانه قانون جامع و برنامه مدونی در این باره به چشم نمی‌خورد. عواملی همچون عدم وجود سازوکارهای نظارتی دقیق بر رسانه‌های جمعی و مطبوعاتی، بویژه درباره تبلیغ مصنوعات، محصولات و خدمت رسانی‌ها و نبود سامانه‌های اطلاعاتی مرکزی، آمار ارتکاب جرایم در سایه قدرت و توان اقتصادی را افزایش داده است.

بر این اساس در بخش دوم به مطالعات انجام شده در این خصوص پرداخته شده و در بخش سوم کار و اخلاق اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته، بخش چهارم نیز به نقش دولت در کار و اشتغال پرداخته شده است و بخش پنجم به نتیجه‌گیری اختصاص دارد.

۱. مطالعات انجام شده

۱-۱. مطالعات داخلی

حسنی، حیدرزاده و قاسم زاده علی شاهی در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش و تأثیر اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه شهید چمران» به بررسی نقش اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان بخش اداری دانشگاه شهید چمران اهواز پرداخته اند. نتایج پژوهش که با استفاده از روش توصیفی و همبستگی به دست آمده حاکی از آن است که میان رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان و اخلاق اسلامی در کار همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. پیرایش در پژوهشی با عنوان «لزوم رعایت اخلاق در کار و حرفة» با روش تحلیلی -

توصیفی به اهمیت رعایت اصول اخلاقی در کسب و کار، بیان مهم‌ترین اثرات به کارگیری این اصول در رونق کسب و کار و آسیب شناسی عدم رعایت اصول اخلاقی در کسب و کار حرفه‌ای پرداخته است. نتایج بیانگر آن است که اخلاق حرفه‌ای می‌تواند از راه تنظیم بهتر روابط، کاهش اختلاف و تعارض، افزایش جو تفاهم و همکاری و نیز کاهش هزینه‌های ناشی از کنترل، بهره‌وری را ارتقا دهد و اگر افراد در انجام وظایف، به اخلاقی بودن کار خود توجه نکنند، امکان سوء استفاده و ترویج فساد اداری فراهم می‌شود.

توكلی در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکردی اسلامی» با استفاده از روش تحلیلی به بررسی دیدگاه‌های مطرح شده پیرامون رابطه اخلاق و تجارت، امکان پذیری اتخاذ رویکرد دینی-اسلامی به اخلاق کسب و کار پرداخته است. نتایج حاصل از پژوهش حاکی از آن است که برخی اقتصاددانان سخن از اخلاق در فضای تجارت را نادرست قلمداد کرده اند و برخی دیگر معتقدند که تحقق اهداف اجتماعی تجارت بدون اخلاق کسب و کار میسر نیست. اسلام با گذر از رویکرد کارکرد گرایانه صرف به تجارت، اخلاق تجارت را راهکاری برای گسترش فضایی اخلاقی در بازار و جامعه اسلامی قلمداد می‌کند.

در پژوهش مهرگان و دلیری با عنوان «نقش سرمایه مذهبی(اخلاق) در توسعه اقتصادی» نگرش‌های برخواسته از مذهب در قالب سرمایه مذهبی به نام سرمایه مذهبی، معرفی شده و به تبیین چگونگی تولید سرمایه مذهبی از نگرش‌های اخلاقی در افراد جامعه پرداخته و نتایج پژوهش بیانگر آن است که نگرش‌های اخلاقی در قالب سرمایه مذهبی بروز کرده و بر بسیاری از شاخص‌های توسعه اقتصادی از جمله رشد اقتصادی، توزیع درآمد، عدالت، مصرف و غیره اثر دارد.

دادگر در پژوهشی با عنوان «اخلاق بازرگانی(کسب و کار) از منظر اقتصاد اسلامی» با استفاده از روش کتابخانه‌ای و روش تحلیلی- توصیفی به ابعاد اساسی اخلاق بازرگانی(کسب و کار) در پارادایم اقتصاد اسلامی اشاره کرده و بدین نتیجه رسیده که التزام به اخلاق در امور کسب و کار از منظر اسلامی در راستای موقفيت، بهبود و کارآمدی امور اقتصادي است.

متولی و دهمردی در پژوهشی با عنوان «کارکرد اقتصاد بازار در حل بیکاری ایران» به بررسی تطبیقی اندیشه اقتصاد بازار با اهداف و سیاست‌های پیش‌بینی شده در برنامه‌های توسعه ایران طی سال‌های (۱۳۵۲-۱۳۸۲) پرداخته اند. نتایج حاصل پژوهش که با استفاده از مدل نئو کلاسیک و الگوی خود توضیح برداری (VAR^۱) حاصل شده است حاکی از آن است که اهداف و ایده

1. Vactor auto regression

کلی حاکم بر بازار کار ایران، بر مبنای اقتصاد بازار طراحی شده است، اما سیاست‌های اعمال شده در قالب مواد قانونی و تبصره‌های مربوط به اشتغال تأکید دارد که این امر به عدم تعادل بازار کار منجر می‌شود.

۱-۲. مطالعات خارجی

هارون، فاخر زمان و رحمن^۱ در پژوهشی با عنوان «رابطه بین اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی در بخش بهداشت پاکستان» در ۱۰ بیمارستان بین ۸۰ پرستار به صورت پرسشنامه‌ای به بررسی رابطه اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی پرداخته‌اند. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر وجود رابطه معنادار بین اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی است.

آبازنید^۲ در پژوهشی با عنوان «اخلاق کسب و کار در اسلام: تفاوت بارز در عمل» به بررسی اخلاق در کسب و کار در یک چشم انداز اسلامی پرداخته است. نتایج حاصل از تحقیق که با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی به دست آمده حاکی از آن است که چند عامل در رفتار اسلامی مؤثر است مانند رفتار اخلاقی از جمله حقوقی، سازمانی و عوامل منحصر به فرد. با وجود این عواملی مانند تکامل اخلاقی، تأثیر خانواده و نفوذ اطرافیان در رفتار غیر اخلاقی مؤثرند. و از مسائل اخلاقی که بین دین اسلام و سایر ادیان مشترک هستند را دروغگویی، دزدی تقلب را برمی‌شمرد.

علی و آل وهان^۳ در پژوهشی با عنوان «اخلاق اسلامی در کار: بررسی انتقادی» به بررسی ماهیت اخلاق کار اسلامی در شرایط فرهنگی و سیاسی جامعه پرداخته‌اند و بدین نتیجه رسیده‌اند که اخلاق اسلامی در کار دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی است و این ابعاد همراه با اخلاق اسلامی در کار به مؤمنان شایستگی می‌بخشد و تداوم و تعهد سازمانی را تقویت می‌کند.

کامر و چی روز^۴ در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه بین اخلاق اسلامی در کار و قابلیت تغییر نوآوری» با استفاده از داده‌های پرسشنامه‌ای بین ۴۷۶ کارکنان بخش دولتی در کشور مالزی، به تأثیر اخلاق اسلامی در کار و نوآوری پرداخته‌اند. نتایج که با استفاده از آمار توصیفی

1. Muhammad Haroon, Hafiz Muhammad Fakhar Zaman and Waiza Rehman
 2. Samir Ahmad Abuznaid
 3. Abbas J. Ali and Abdullah Al-Owaihan
 4. Naresh Kumar and Raduan Che Rose

و همیستگی به دست آمده گویای آن است که اخلاق اسلامی در کار تأثیر معنادار و رابطه مثبتی با قابلیت نوآوری دارد.

رگاب ریزک^۱ در پژوهشی با عنوان «بازگشت به اصول: دیدگاه اسلامی در اخلاق کار و تجارت» به بررسی دیدگاه اسلامی اخلاق در کار و تجارت با استفاده از آموزه‌های قرآن پرداخته که نتایج بیانگر آن است که در کتاب قرآن و دیگر کتاب‌های شریعت، کاربردهای اخلاق اسلامی بسیار زیاد است. و نیاز به بررسی اخلاق کاری و دیگر مسائل مرتبط به کار نظری فردگرایی غیر غربی وجود دارد.

مزیت این پژوهش بررسی اهمیت اخلاق اسلامی در کار و اشتغال بوده و یکسری اقدام‌های صورت گرفته در این راستا از سوی دولت جمهوری اسلامی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. کار و اخلاق اقتصادی

۲-۱. کار

کار ماهیتاً پدیده‌ای با ساختار اجتماعی است که فاقد تعریفی جهان شمول در زمان‌ها و مکان‌های مختلف بوده، بلکه معنی آن در فرهنگ‌های مختلف متفاوت است. در بعضی از فرهنگ‌های بین «کار» و «غیرکار» تفاوتی وجود ندارد، برخی دیگر بین کار و تفریح تمایز قائل می‌شوند، عده‌ای دیگر کار را متراffد با اشتغال می‌دانند. به طور کلی، کار ممکن است فرم یا شکلی از فعالیتی که به گونه‌ای باعث ایجاد تغییراتی در طبیعت می‌شود، ولی آنچه کار به حساب می‌آید، به زمینه اجتماعی خاصی بستگی دارد که آن فعالیت ایجاد کننده تغییر، در آن زمینه صورت می‌پذیرد. توضیح اینکه وقتی فعالیت‌های خاصی در طبقه‌بندی کار یا غیر کار قرار می‌گیرد، آن طبقه‌بندی مفاهیم به اندازه فعالیت‌های مربوطه باید مورد توجه قرار گیرند.

۲-۲. اخلاق اقتصادی

مفهوم از اخلاق اقتصادی، صفت‌ها و رفتارهایی است که دارای آثار اقتصادی هستند، اعم از اینکه خود آن صفت‌ها و رفتارها نیز اقتصادی باشند یا نباشند. توضیح مطلب اینکه صفت‌ها و رفتارهای اقتصادی اموری هستند که در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف مطرح می‌شوند. اما براساس آیات و روایات، برخی صفت‌ها و رفتارهای غیراقتصادی نیز هستند که دارای آثار

1. Riham Ragab Rizk

اقتصادی اند، مانند نماز شب، صله رحم، حج و غیره.

۲-۳. اهمیت کار و اخلاق در اقتصاد اسلامی

اشغال برای افراد جامعه منبعی از درآمد فراهم می‌کند، در تولید کالاها و خدمات نقش دارد و کارکنان را قادر می‌سازد در فعالیت‌های اجتماعی مشارکت کنند و مولد ارزش باشند، و در نتیجه به آنها احساس عزت و اعتبار می‌بخشد. به همین اندازه، اشتغال برای برداشت کامل از فایده‌های سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی ضروری است. اگر کسانی که در آنها سرمایه انسانی تجسم می‌یابد، نتوانند نیرو، مهارت، دانش و ابتكارشان را در کار سازنده به کار گیرند، بازده هزینه‌های مصرف شده در توسعه انسانی به طور چشمگیری پایین خواهد آمد. در جامعه اسلامی کار برای تأمین معاش به عنوان یک ارزش مثبت تلقی می‌شود که انسان را محظوظ خدا می‌کند و سستی و تنبی و بیکار گشتن و بار زندگی خود را به دوش دیگران انداختن به عنوان یک ضد ارزش تلقی می‌شود که انسان را مورد خشم و لعنت خدا و رسولش قرار می‌دهد. از سوی دیگر انسان تنها برای تأمین معاش کار نمی‌کند بلکه مأمور به آبادانی دنیا است. در این جامعه کار خود با صرف نظر از اینکه چه درآمدی را نصیب فرد می‌کند، برای انسان‌ها مطلوب می‌شود و همواره انگیزه کار و تلاش در افراد آن وجود دارد.

۲-۴. جایگاه کار و اخلاق در کار در آیات و روایات

در قرآن کریم بسیاری از آیات بیانگر اهمیت کار و تلاش در زندگی دنیوی و اخروی انسان هستند که در اینجا به برخی از آنها اشاره شده است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «ای مردم پروردگار شما کسی است که کشتی‌ها را در دریا برای شما روان می‌سازد؛ از فضل او برای خود روزی طلب کنید، چرا که با شما مهربان است» یا اینکه «ای انسان تو با رنج و تلاش وصف ناپذیر به سوی پروردگارت روانه ای و سرانجام به لقاء و داوری او خواهی رسید». و در جایی دیگر نیز می‌فرماید: «خداوند از پرتو رحمتش شب را برای شما قرار داد تا در آن آرامش باید و روز را قرار داد تا در آن از پی روزی که فضل و بخشش اوست بروید و باشد که خدا را سپاس گذارید».

این آیات بیانگر این هستند که خداوند متعال با قرار دادن امکانات لازم در زمین زمینه را برای فعالیت، کار و تلاش انسان فراهم ساخته و انسان با تلاش و استفاده صحیح از امکانات موجود باید به دنبال روزی و سعادت خود باشد. در آیاتی دیگر از قرآن کریم که بیانگر اهمیت

اخلاق در کار و اقتصاد می باشد، داستان حضرت موسی علیه السلام است. خداوند می فرماید: «یکی از دختران شعیب گفت: ای پدر، او را برای کارهایت استخدام کن، که هم تواناست و هم درستکار و بهترین کسی که استخدام می کنی، آن کس است که نیرومند و امین باشد.»

در زندگی نامه و روایات موجود از معصومین علیهم السلام نیز تأکید و اهمیت بر کار وجود دارد. چنانچه، روزی حضرت امام جعفر صادق علیه السلام جامه زبر کارگری برتن و بیل در دست داشت و در بوستان خویش سرگرم کارکردن و بیل زدن بود، چنان فعالیت کرده بود که سراپایش را عرق گرفته بود. در همین حال بود که اتفاقاً مردی به نام ابوعمرو شبیانی وارد شد و امام را در آن رنج و تعب مشاهده کرد، پیش خود گفت شاید علت اینکه امام شخصاً بیل به دست گرفته و متصدی کار شده این است که کسی دیگر نبوده که انجام دهد و امام از روی ناچاری، خودش بیل را به دست گرفته و مشغول کار شده است. لذا جلو آمد و عرض کرد: این بیل را به من بدھید تا من این کار را انجام دهم. امام حاضر نشد و فرمود نمی دهم. بعد برای آنکه به طرف بفهماند که بیل به دست گرفتن من روی اجبار نبود، فرمود: من به طور کلی دوست می دارم که مرد در راه تحصیل روزی رنج بکشد و آفتاب بخورد. در جایی دیگر امام علی علیه السلام نیز می فرماید: «خداوند روزی شما را تضمین فرموده و در عین حال به شما فرمان فعالیت داده است». همچنین آن حضرت به بی نیازی و خود کفایی بسیار توجه داشت، و همگان را برای بی نیاز شدن، به کار و تولید تشویق می کرد و در حدیثی فرمود: «تجارت کنید و به کار و تولید روی بیاورید که از آنچه در دست دیگران است بی نیاز شوید».

۳-۵. لزوم وجود اخلاق اسلامی در کار

در اسلام آموزه‌های نابی وجود دارد که از اصول اعتقادی سرچشمه گرفته اند، در زندگی اثرهای وسیعی دارند و می توانند عامل پیشرفت شوند. ویژگی مهم این آموزه‌ها این است که بد فهمیدن آنها پیامدهای زیانباری برای جامعه‌های اسلامی داشته و یکی از عامل‌های عقب-ماندگی دنیا اسلامی از پیشرفت‌های علمی و اقتصادی است. برخی از مورد ها عبارتند از: روزی مقدر، اعتقاد به معاد، تحقیر دنیا، زهد، توکل و قناعت. فهم درست این گونه آموزه ها می تواند یکی از عامل های مهم خیزش جدید دنیا اسلام شود.

مشابه این در دنیا سرمایه داری اتفاق افتاد، ماسکس وبر^۱، سرمایه داری مدرن را محصول خودکار توسعه صنعتی نمی داند، بلکه آن را معلول عامل های مهم فراوان می داند که متغیرهای

1. Max Weber

اخلاقی و دینی از نقش آفرینان اصلی بودند. آموزه‌های اخلاقی اسلام انسانها را از درون به گونه‌ای می‌سازد که نه تنها فعالیتی که در تعارض با منافع عموم است انجام نمی‌دهند، بلکه از این بالاتر، بسیاری از وقت‌ها در فعالیت‌های خود منافع جامعه را مقدم می‌دارند و این فعالیت‌ها را در جهت تحقق هدف‌ها سامان می‌دهند.

به طور کلی می‌توان اخلاق را مطالعه و بررسی معیارها و قواعدی دانست که راهنمای عمل افراد و گروه‌ها در انجام امور قابل قبول است. زمانی که این معیارها با کسب و کار پیوند می‌خرند، برخی ملازمات پیدا می‌کند. یکی این است که سازمان‌ها به دنبال سود خواهند بود. دیگری لزوم ایجاد نوعی توازن بین نیازها و مصالح جامعه و خواسته‌های مؤسسات مذکور است. اینجاست که نقش اخلاق می‌تواند کار ساز باشد. در صورتی که یک دستگاه اخلاقی امور کسب و کار را سامان دهد و به گونه‌ای اوضاع را هدایت نماید که ضمن کسب سود، زیانی به منافع اجتماعی وارد نسازد. پس می‌توان اخلاق بازار یا اخلاق کسب و کار را مجموعه معیارها، سنت‌ها و قواعدی دانست که هدایت کسب و کار را برعهده دارند.

۶- جایگاه وجود اخلاق در اقتصاد از دید اقتصاد دانان غربی

بسیاری از اقتصاد دانان معتقد به وجود اخلاق در اقتصاد هستند. چنانچه نخستین کتاب منتشر شده اسمیت^۱، کتاب نظریات احساسات اخلاقی که در آن نظام اخلاقی را طرح می‌ریزد که هم چهارچوبی عمومی برای قلمرو اقتصادی و هم بینشی برای موضوعات اقتصادی می‌آورد و فهرستی از فضائل اخلاقی را در آن بررسی می‌کند. این فهرست شامل فضیلت‌هایی در باب تجارت همچون تدبیر، هوشیار، مآل اندیشه، میانه‌روی، وفادی به عهد و قاطعیت می‌شود. اسمیت در همان کتاب به عدالت بسیار بها می‌دهد و از آسیب رساندن به دیگران به شدت پرهیز می‌دهد و بر خیرخواهی نیز تأکید وافر می‌کند.

پس از اسمیت نیز برخی از اندیشه و روان نگرش اخلاقی وی را به علم اقتصاد ادامه دادند. مالتوس^۲، ریکاردو^۳ و جان استوارت میل^۴، سه اقتصاددان برجسته مکتب کلاسیک، نیز اقتصاد را علمی اخلاقی تلقی می‌کردند. همچنین از نمایندگان اخلاق گرا در اقتصاد آمارتیا کومارسن^۵، برنده جایزه نوبل است که به صراحة اظهار می‌دارد: علم اقتصاد به علت فاصله ای که میان اقتصاد و اخلاق پدید آورده، دچار فقر بنیادی شده است. او ثابت می‌کند که رفتارهای

-
1. Adam Smith
 2. Malthus
 3. Ricardo
 4. Jon Stuart Mill
 5. Amartia k. Sen

واقعی انسان‌ها تحت تأثیر ملاحظات اخلاقی است و فاصله ایجاد شده بین اقتصاد و اخلاق، باعث نارسایی در اقتصاد شده و اقتصاد می‌تواند از پیوند با اخلاق سود ببرد. همچنین سعادت نهایی در اقتصاد نمی‌تواند صرفاً مبتنی بر کارآیی باشد و حتماً بعد اخلاقی را نیز در بر دارد.

۲-۷. عوامل مؤثر در وجود اخلاق در کار

عناصر اخلاقی کار و تولید در آموزه‌های دینی بسیار گسترده است. تحقق عینی این عناصر، از یک سو، زمینه ساز گسترش و بهینه سازی فعالیت‌های تولیدی و در نتیجه رشد اقتصادی است و از سوی دیگر، ضمن جهت دهی به فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها، سالم سازی آنها را موجب می‌شود. برخی از مهم ترین این عناصر به همراه کارکرد اقتصادی - اخلاقی آنها چنین است:

۱. هدفمندی و انگیزه سالم: در نگرش اسلام، هدف نهایی انسان، تکامل در پرتو نیل به قرب الهی است، از این رو هدف نهایی نظام اقتصادی اسلام، فراهم کردن زمینه‌های لازم برای دستیابی افراد به کمال مطلوب است. برای تحقق این هدف، یکسری «اهداف میانی» مطرح می‌شود که از یکسو، به عنوان انگیزه‌های فعالیت‌های تولیدی فرد مسلمان تلقی می‌شود و از سوی دیگر، مقدمه نیل به هدف نهایی است. انجام وظایف عبادی، تأمین نیازهای زندگی و رسیدن به رفاه نسبی، خود کفایی و اقتدار جامعه و مشارکت در خدمات اجتماعی از مهم ترین اهداف مسلمانان در کار و تولید است.

۲. وجودان کاری: وجودان کاری به معنای گرایش به انجام صحیح کار و وظایف شغلی، بدون نظرارت مستقیم است که از نشانه‌های آن، انجام کار بیشتر و بهتر، کنترل درونی و مسؤولیت پذیری است. عواملی چند بر ایجاد و تقویت وجودان کاری مؤثر است که در متون دینی، مورد توجه و تأکید قرار گرفته است، اصلاح نگرش (نفی پاره‌ای از پندارهای نادرست و خرافی در باره سرنوشت انسان و جوامع)، رضایتمندی از کار (از طریق تبیین ارزش‌های معنوی و اجتماعی و آثار کار)، آموزش و الگو سازی، تقویت احساس مسؤولیت و توجه دادن جامعه به پیامدهای ضعف وجودان کاری از این عوامل است.

عوامل تأثیرگذار بر وجودان را می‌توان به سه دسته کلی: عوامل فردی و عوامل ذاتی،

عوامل محیطی و عوامل سیاسی تقسیم نمود:

- الف. عوامل فردی و ذاتی عواملی هستند که از درون و نهاد فرد سرچشم می‌گیرد.
- ب. عوامل محیطی عواملی هستند که در پرورش وجودان نقش ایفا می‌کند. مانند: نوع تربیت خانوادگی و تربیت پذیری از معلمان و افراد جامعه و غیره.

ج. عوامل سیاسی عواملی هستند که درجهت دهی وجود ن نقش ایفا می نمایند. این عوامل شامل میزان مشارکت در تصمیم گیری جامعه، درجه آزادی برای بیان عقاید و افکار، سیاست های جهانی و داخلی و غیره.

۳ و ۴. تخصص و تعهد: تخصص و تعهد دو ویژگی اساسی نیروی کار و مدیریت است که در آموزه های دینی به شدت مورد تأکید است به گونه ای که ممکن نیست هیچیک بدون دیگری، ملاک ارزیابی و مطلوبیت باشد.

۳. نقش دولت در کار و اشتغال

اولین کار دولت وضع قواعد رسمی، یعنی قوانین و مقررات است که جزء لا ینفك جو نهادی و سازمانی کشور به شمار می رود. باید توجه داشت که دولت یک داور ساده نیست که صرفاً به کار وضع و اجرای قوانین پردازد و در حاشیه باشد، بلکه او بازیگر اصلی در صحنه اقتصادی است؛ روزی نیست که کارگزاران دولتی به کار سرمایه گذاری، هدایت اعتبارات، تهیه و خرید کالاهای خدمات و انعقاد قراردادها مشغول نباشند. این عملیات دولتی تأثیر عمیقی بر هزینه معاملات و فعالیت های اقتصادی و نیز عملکرد اقتصادی دارد، و این امر، به ویژه، در کشورهای در حال توسعه بیشتر مصدق دارد.

شواهد به دست آمده از برخی کشور ها نشان داده است که نظام های اداری دارای کارکرد خوب می توانند موجب افزایش رشد و کاهش فقر شوند. این نظام های خوب اند که می توانند عوامل اولیه یک سیاستگذاری سالم و منطقی را فراهم کنند و از سوی دیگر کالاهای خدمات عمومی اصلی را با حداقل هزینه تحويل جامعه دهند.

نقش دولت در یک اقتصاد وسیع است که بررسی همه عملکرد های آن در قالب یک مقاله نمی گنجد، بنابراین به صورت موردي اقدامات صورت گرفته در راستای اخلاق مداری در بخش دولتی گمرک در دوره زمانی (۱۳۸۷-۱۳۹۱) مورد بررسی قرارگرفته است.

۱-۳. اقدامات صورت گرفته در راستای رعایت اصول اخلاقی به اختصار

۱. ارائه خدمات پیشگیری از جرم.
۲. اقدامات صورت گرفته به منظور صرفه جویی در وقت مشتریان و پیشبرد و تسريع امور.
۳. اقدامات صورت گرفته در راستای حمایت از تولید.
۴. امضای تفاهمنامه های همکاری با کشورهای خارجی.
۵. ارائه خدمات الکترونیکی.
۶. اقدامات صورت گرفته در جهت تسهیل و امنیت صادرات و واردات، که از جمله می توان به مواردی چون: راه اندازی سامانه هوشمند ترانزیت سوخت در گمرکات به منظور نظارت و کنترل بر محموله های ترانزیتی، راه اندازی طرح پنجره واحد تجاری به منظور تسريع و تسهیل ترخیص کالاهای تجاری، تأمین اعتبار دولت به منظور استقرار دستگاه پیشرفته ایکس ری^۱ در راستای توسعه مکانیزاسیون گمرکات، راه اندازی سیستم آسیکودای^۲ جهانی در گمرکات کشور اشاره نمود.

۲-۳. اجرای طرح آسیکودای جهانی

یکی از اقدامات مهم که در جهت رعایت اخلاق مداری و رفاه جامعه صورت گرفته اجرای طرح آسیکودای جهانی است که می تواند در جهت کاهش فساد، کاهش اختلاس، کاهش سرقت، کاهش قاچاق، کاهش هزینه مبادله، بزرگ نمایی و کوچک نمایی حجم صادرات و واردات و بهبود سرمایه اجتماعی نقش داشته باشد. بدون سرمایه اجتماعی، تعداد و گستره مبادله ها کاهش می یابد یا مبادله ها پر هزینه می شود. در واقع هرچه سرمایه اجتماعی بالاتر رود، هزینه مبادله کاهش می یابد یعنی مردم سریع تر، راحت تر و کم هزینه تر می توانند مبادله کنند. به طور خلاصه می توان هزینه مبادله را این طور تعریف کرد: هزینه هایی که افراد در فرایند مبادله های اقتصادی متحمل می شوند تا حقوق مالکیت خود را مشخص، تعریف و تضمین کنند. در واقع هزینه مبادله شامل هزینه هایی است که تحمل آنها برای تولید کالا نیاز نیست اما در هنگام مبادله کالاها بر افراد تحمیل می شود، مثلاً هزینه هایی کسب اطلاعات در مورد کالاهای مورد مبادله یا در مورد قابلیت اعتماد فرد مقابل، هزینه های مربوط به مذاکره، یا عقد قرارداد، هزینه های ناشی از عدول طرف مبادله از قرار داد یا قول و قرارها، هزینه های پیگیری برای احقة

۱. ایکس ری (X-Ray)، وسیله ای سیار جهت بازرسی کامیونها و کانتینر خودروهای است.

2. Automated System for Customs Data

حقوق و نظایر اینها همگی جزء هزینه‌های مبادله محسوب می‌شوند. در این پژوهش ابتدا به معرفی سیستم آسیکودا پرداخته و سپس با آزمون تحلیل واریانس با استفاده از نرم افزار آماری SPSS، به بررسی اثرگزاری این طرح بر میزان تسريع صادرات، واردات و ترانزیت کالاهای زمان اجرای این طرح از سال ۱۳۷۷ تا دوره مورد بررسی ۱۳۹۱ پرداخته شده است.

۱-۲-۳. سیستم آسیکودا

این سیستم یک نظام مدیریت رایانه‌ای است که بیشتر روش‌های تجارت بین‌المللی را تحت پوشش قرار داده و اظهار نامه‌های گمرکی، فهرست کل بار، رویه‌های حسابداری و ترانزیت را اداره می‌کند و داده‌های بازرگانی لازم برای تحلیل‌های اقتصادی و آماری را فراهم می‌سازد. این سیستم دارای یک سری مدل باز است که می‌تواند براساس نیازمندی‌های خاص کشورهایی که از این سیستم استفاده می‌کنند، تطبیق داده شود و کدهای بین‌المللی و استاندارد بهبود یافته به وسیله سازمان استاندارد جهانی، سازمان گمرک جهانی و سازمان ملل را در نظر گرفته و متناسب با ویژگی‌های ملی رژیم‌های گمرکی، تعریفه‌های ملی، قوانین و ... شکل گیرد. این سیستم به گونه‌ای طراحی شده است که امکان اتصال به شبکه الکترونیکی بانکی، بیمه، حمل و نقل و بانک‌های اطلاعاتی را میسر می‌سازد. در این سیستم از یک فرم استاندارد برای اظهارنامه‌های گمرکی استفاده شده است؛ همچنین این سیستم با به کارگیری دو دسته کلی مازول‌های کاربر و گمرکات ستادی امکان تسهیلات بیشتر و سریع‌تر در گمرکات، توسعه شیوه‌های مکانیزه عملیات گمرک و اتصالات بین کاربران و سیستم باحداقل هزینه و کمترین زمان را فراهم می‌سازد.

آغاز به کارگیری سیستم آسیکودا در ایران به سال ۱۳۷۳ باز می‌گردد. در آن زمان فرایند طولانی ترخیص کالا از گمرک، ضرورت بازنگری در امور گمرکی را غیر قابل اجتناب ساخته و شرایط به گونه‌ای بود که اظهار نامه‌های گمرکی به صورت دستی و در گونه‌های مختلف به محلی برده شده و در آنجا اطلاعات و ارقام توسط اپراتور، وارد دفاتر گمرکی می‌شد.

به طور کلی اجرای سیستم آسیکودا در ایران بر مبنای قراردادهای منعقده با آنکتاد در سه فاز صورت گرفت. قرارداد فاز اول پژوه پس از تأسیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، وزارت امور خارجه و گمرک ایران در مرداد ماه سال ۱۳۷۵ با واحد عمران ملل جهت به کارگیری و راه اندازی سیستم آسیکودا در یک گمرک نمونه منعقد شد. در مرحله بعد فاز دوم این پژوه با

تأیید سازمان مدیریت و برنامه ریزی، وزارت امور خارجه و UNDP^۱ در اردیبهشت ۱۳۷۸ منعقد شد. هدف از این فاز راه اندازی و به کارگیری سیستم آسیکودا در هشت گمرک فعال کشور (غرب تهران، جنوب تهران، بندرعباس، رجایی، باهنر، شهریار تهران، مشهد، بوشهر و بندر امام) بوده است. فاز سوم پروژه آسیکودا نیز با حضور نمایندگان سازمان مدیریت و برنامه ریزی، وزارت امور خارجه، گمرک و UNDP در مرداد ماه ۱۳۸۱ منعقد شد. از دستاوردهای مهم اجرای فاز سوم استفاده از بسته اینترنت جهت اظهار کالا از راه دور بوده که در فاز های قبلی میسر نبود.

۲-۲-۳. تأثیر آسیکودای جهانی در صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصده
به منظور بررسی تفاوت معنی دار میانگین صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصده بین، قبل و بعد از اجرای پروژه آسیکودای جهانی در ۱۴ گمرک کشور (رجایی، باهنر، سرخس، سنندج، زنجان، بندر انزلی، آستانه، خسروی، اینچه برون، لطف آباد، بیله سوار، مشهد، شیراز و ساوه) طی سال های (۱۳۹۱-۱۳۷۷)، از آزمون تحلیل واریانس در نرم افزار SPSS استفاده شده است. به منظور برآورد نتایج، متغیر دامی صفر و یک (قبل از اجرای این پروژه هر گمرک عدد صفر و بعد از اجرای آن عدد یک) به کار گرفته شده و همچنین این آزمون در سطح معنی داری ۰.۹۵ برآورد و نتایج آن در جداول زیرنشان داده شده است:

آزمون تحلیل واریانس برای میزان صادرات

جدول شماره ۱

	مجدور مجموع	مجدور آزادی	درجه آزادی	مجدور میانگین	F آماره	سطح خطأ
بین گروهی	1.114E27		1	1.114E27	18.963	.000
درون گروهی	1.222E28		208	5.877E25		
کل	1.334E28		209			

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج آزمون تحلیل واریانس در جدول ۱، نشان می دهد که ($p \leq 0.05$). بنابراین اجرای

پروژه آسیکودای جهانی تأثیر معنادار بر بازدهی صادرات دارد.

1 .United Nation Development Programme

آزمون تحلیل واریانس برای میزان واردات

جدول شماره ۲

	مجذور مجموع	درجہ آزادی	مجذور میانگین	F	آمارہ	سطح خطأ
بین گروہی	1.450E28	1	1.450E28	7.198		.008
درون گروہی	4.189E29	208	2.014E27			
کل	4.334E29	209				

منبع: محاسبات تحقیق

همان طور که از نتایج حاصل در جدول ۲ مشخص است، با توجه به اینکه ($p \leq 0.05$)،

می توان این چنین استنباط نمود که اجرای پروژه آسیکودای جهانی بر میزان بازدهی واردات نیز تأثیر معناداری داشته است.

آزمون تحلیل واریانس برای میزان ترانزیت گمرکات مقصد

جدول شماره ۳

	مجذور مجموع	درجہ آزادی	مجذور میانگین	F	آمارہ	سطح خطأ
بین گروہی	6.117E14	1	6.117E14	7.632		.007
درون گروہی	6.172E15	77	8.015E13			
کل	6.783E15	78				

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس در جدول ۳، بیانگر آن است که ($p \leq 0.05$)، در

نتیجه این پروژه تأثیر معناداری بر بازدهی ترانزیت از گمرکات مقصد دارد.

به طور کلی می توان مزایای استفاده از این سیستم در راستای اخلاق مداری را دو دسته قابلیت‌ها و دستاوردها طبقه بندی کرد:

قابلیت‌ها

۱. پشتیبانی کلیه رویه‌های گمرکی اعم از واردات، صادرات، ترانزیت و غیره.
۲. کنترل ترانزیت کالا در مبدأ و مقصد: با استفاده از این سیستم اطلاعات کالای

ترانزیتی در گمرک مبدأ جمع آوری شده و به منظور بازرگانی و کنترل برای گمرک مقصد ارسال می شود. این امر به تسريع ترانزیت کالا و تسويه پروانه ها کمک می کند.

۳. چاپ اظهارنامه و کلیه گزارش ها: در این سیستم کلیه امور به استثنای اقداماتی که باید از سوی اشخاص انجام پذیرد و نیاز به تصمیم گیری دارد، مانند: ارزیابی، کنترل تعرفه و غیره به وسیله رایانه انجام می شود. اطلاعات اظهارنامه، همه گزارش ها، قبض رسید و دفاتر مالی به وسیله چاپگر تهیه شده و اختصاص شماره ثبت به شماره ارزیابی نیز توسط رایانه انجام می شود.

۴. امکان کدگذاری مجوزها و به روز نگهداری آنها: در این سیستم مجوزها شماره گذاری شده و سیستم می تواند هر لحظه آخرین اطلاعات مجوزها را داشته باشد.

دستاوردها

۱. سرعت بیشتر در ترخیص کالا: این سیستم مدت زمان انجام امور گمرکی را به حداقل می رساند و از اتفاق وقت گمرک و ارباب رجوع به مقدار قابل ملاحظه ای کم می کند، به طوری که بر اساس اظهارنظر کارشناسان مربوطه، پس از اجرای آن مدت ترخیص کالا از گمرک ایران از ۴۸ ساعت به ۲ ساعت کاهش یافته است.

۲. استفاده بهینه از نیروی انسانی: با استفاده از این سیستم، کارکنان می توانند امور محموله را در مدت زمان کوتاه تری انجام داده و در نتیجه به کارآیی کارکنان افزوده می شود.

.۳

۳-۲-۳. تحلیل نتایج

نتایج حاصل از مقایسه های آمارهای میزان صادرات، واردات و ترانزیت گمرک های مقصد قبل و بعد از اجرای سیستم آسیکودای جهانی طی سال های (۱۳۹۱-۱۳۷۷) در چهارده گمرک کشور (رجایی، باهنر، سرخس، سمندج، زنجان، بندر انزلی، آستانه، خسروی، اینچه برون، لطف آباد، بیله سوار، مشهد، شیراز و ساووه) نشان می دهد که اجرای این پروژه بر میزان صادرات، واردات و ترانزیت گمرک های مقصد تأثیر معنادار داشته و این خود بیانگر این نکته است که اجرای پروژه آسیکودای جهانی در راستای تحقق اهدافی نظری کاهش تشریفات اداری، صرفه جویی در وقت مشتریان، استفاده بهینه از نیروی انسانی، کسب درآمد بیشتر، جلوگیری و کاهش قاچاق کالا و غیره، به طور مؤثر عمل کرده است. در نتیجه توسعه و گسترش نصب این سیستم در همه گمرک های کشور، می تواند تأثیر بسزایی در توسعه و پیشرفت گمرک در ارائه خدمات بازرگانی داشته باشد. چه بسا که این طرح خود گامی در جهت گسترش تجارت

الکترونیک در گمرک ایران است.

جمع بندی و نتیجه گیری

کار و اشتغال از جمله مواردی اند که در راستای برآورده ساختن نیازهای انسان هستند، از این رو دارای ارزش هستند و همواره مورد تأکید دین اسلام بوده اند. اخلاق اسلامی در کار و اشتغال نوعی توازن بین نیازها و مصالح جامعه را برآورده می سازد که درست فهمیدن و عمل نمودن به آموزه های اسلامی و عواملی نظیر هدفمندی و انگیزه سالم، وجودن کاری و تحصص و تعهد افراد جامعه لازمه تحقق چنین امری است. لذا در این پژوهش به برخی آیات قرآن کریم، روایات و زندگی نامه معصومین علیهم السلام در این خصوص اشاره شد. در این راستا دولت ها می توانند با فراهم نمودن بستر های لازم، زمینه وجود اخلاق مداری را در کار و اشتغال، در نتیجه موجب توسعه و رشد اقتصادی شوند که در این پژوهش به طور مختصر به برخی اقدامات صورت گرفته در پیشگیری از جرم، حمایت از تولیدات داخلی، همکاری های بین المللی، صرفه جویی در وقت مشتریان، خدمات الکترونیکی و تسهیل و امنیت صادرات اشاره شد که در این راستا، اجرای پروژه آسیکودای جهانی در ۱۴ گمرک کشور مورد ارزیابی قرار گرفت که با استفاده از آزمون تحلیل واریانس نتیجه گرفته شد که این طرح بر میانگین بازدهی صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصد به طور مؤثر اثر گذار بوده است. گسترش سیستم آسیکودا و در نتیجه کاهش هزینه مبادله در زمینه صادرات و واردات، موجب صرفه جویی منابع در اقتصاد (کارآیی) می شود و از این طریق امکان رشد اقتصادی نیز فراهم می شود. در واقع هرچه هزینه مبادله افزایش پیدا کند، هزینه های غیر تولیدی افزایش پیدا کرده و این به معنای کاهش منافع اجتماعی است. بنابراین در اثر کاهش هزینه مبادله از طریق تسهیل مبادلات و کاهش هزینه های غیر تولیدی، کارآیی، تولید و رشد افزایش می یابد. لذا توسعه این سیستم در همه گمرک های کشور می تواند موجب سالم سازی محیط فعالیت و حرکت به سمت اخلاق مداری در گمرک جمهوری اسلامی شود.

منابع

۱. اعرابی، سید محمد و آزاد، ناصر (۱۳۸۲)، اثرات پیاده سازی سیستم آسیکودا بر بخش بازرگانی کشور، *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۲۹: ۱۴۲.
۲. ایروانی، جواد (۱۳۸۳)، *اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث*، مجله تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۱۴: ۱۰۲-۱۰۴.
۳. برادران شرکاء، حمیدرضا؛ آزاد(ارمکی)، غلامرضا؛ اخوی، احمد؛ دینی ترکمانی، علی؛ صادقی یارندی، سیف الله و عطار، سعید (۱۳۷۸)، *نقش دولت در جهان در حال تحول*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول: ۲۰۰ و ۱-۷۷.
۴. پیرایش، رضا (۱۳۹۰)، *لزوم رعایت اخلاق در کار و حرفه*، *فصلنامه تأملات فلسفی*، شماره ۶.
۵. تقی زاده، هوشنگ و سلطانی فسقندیس، غلامرضا (۱۳۸۹)، *تأثیر اخلاق کسب و کار بر مسؤولیت اجتماعی بنگاه*، *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، شماره های ۳ و ۴: ۹۶.
۶. توکلی، محمد جواد (۱۳۸۹)، *درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکردی اسلامی*، مجله معرفت اقتصادی، شماره ۱.
۷. حسنی، محمد؛ حیدری زاده، زهرا و قاسم زاده علیشاھی، ابوالفضل (۱۳۹۱)، *بررسی نقش و تأثیر اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه شهید چمران اهواز*، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، شماره ۲.
۸. دادگر، یدالله (۱۳۸۵)، *اخلاق بازرگانی (و کسب و کار)* از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی، *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۳۸.
۹. دشتی، محمد (۱۳۸۶)، *امام علی و اقتصاد اسلامی*، قم: انتشارات شهرور: ۲۶۸.
۱۰. دفتر مطالعات اقتصادی (۱۳۹۰)، آسیب شناسی اجرای طرح «آسیکودا» در گمرک ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: ۱۸-۱۷، ۵-۱۸، ۴-۳، ۲-۳.
۱۱. رضی، شریف (۱۳۷۹)، *متن کامل نهج البلاغه*، ترجمه بهشتی، محمد، انتشارات تابان با همکاری شهریور، خطبه ۱۲۰، ۱۱۴.
۱۲. رنانی، محسن و مؤیدفر، رزیتا (۱۳۹۰)، *چرخه‌های افول اخلاق و اقتصاد (سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در ایران)*، تهران: انتشارات طرح نو، چاپ اول: ۳۴.

۱۳. رنایی، محسن (۱۳۸۴)، بازار یا نایازار؟ بررسی مبانی نهادی کارآیی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران، تهران: انتشارات سازمان و مدیریت برنامه ریزی، چاپ دوم.
۱۴. سلطانی، ایرج (۱۳۸۴)، بهره وری منابع انسانی، اصفهان: انتشارات ارکان: ۹۱-۹۲.
۱۵. قرآن کریم، اسراء (۶۶)، انشقاق (۶)، قصص (۷۳ و ۲۶).
۱۶. قلی زاده، سید ابراهیم؛ علی پور، عباس و ذوقی بارانی، کاظم (۱۳۹۰)، علل و پیامدهای قاچاق کالا در ایران پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه دانش انتظامی، شماره ۴: ۱۱۰.
۱۷. گریفین، کیث و مک کنلی، تری (۱۳۷۷)، توسعه انسانی، ترجمه خواجه پور تاودانی، تهران: ناشر وداد: ۱۴۰-۱۴۱.
۱۸. گرینت، کریت (۱۳۸۵)، جامعه شناسی کار، ترجمه رضوان صدقی نژاد، تهران: نشر علم، ۷۵.
۱۹. متولی، محمود و دهمردی، نظر (۱۳۸۵)، کارکرد اقتصاد بازار در حل بیکاری ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۳.
۲۰. مصطفوی، سید محمد حسن (۱۳۸۹)، اقتصاد، توسعه و اخلاق با نگاهی به آموزه های اسلامی، راهبرد یاس، شماره ۲۱: ۶۸ و ۷۳.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)، حکمت ها و اندرزهای، جلد اول، تهران: انتشارات صدرا، ۱۷۸ و ۱۷۷.
۲۲. معصومی نیا، غلام علی (۱۳۸۶)، اخلاق اقتصادی (مبانی، بینشی، آموزه ها و آثار)، فصلنامه علمی- پژوهشی اسلامی، شماره ۲۶: ۱۳۰، ۱۲۳ و ۱۳۴.
۲۳. مهرگان، نادر و دلیری، حسن (۱۳۸۹)، نقش سرمایه مذهبی (اخلاق) در توسعه اقتصادی، فصلنامه راهبرد یاس، شماره ۲۱: ۱۳۰.
۲۴. میر معزی، سید حسین (۱۳۸۹)، نظام اقتصادی اسلام (مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق)، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه: ۵۰۳ و ۲۶۰-۲۵۹.
۲۵. موسوی مجتبی، سید درید (۱۳۸۸)، جرایم یقه سفیدی با نگاهی به آموزه های دینی، مجله فقه و حقوق، شماره ۲۲: ۱۲۵-۱۲۶.
۲۶. گمرک جمهوری اسلامی ایران، نشریات تخصصی امور گمرکی، شماره های ۵۷۰ و ۶۲۷.

.۵۳۹ .۶۱۸ .۶۰۳ .۴۸۸ .۵۳۳ .۶۱۲ .۵۲۷ .۵۶۱ .۶۰۵ .۶۱۲ .۶۰۴ .۵۴۱ .۴۸۲ .۱۰۳ .۵۳۰
.۵۵۰ .۵۴۷ .۶۰۰ .۶۱۲

27. Abuznaid, Samir Ahmad (2009), Business ethics in Islam: the glaring gap in practice, International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 2(4).
28. Ali ,Abbas J. & Al-Owaihan, Abdullah (2008), Islamic work ethic: a critical review, Cross Cultural Management: An
29. International Journal, 15(1).
30. Haroon, Muhammad, Fakhar Zaman, Hafiz Muhammad dnd Rehman, Waiza (2012), The Relationship between Islamic Work Ethics and Job Satisfaction in Healthcare sector of Pakistan, International Journal of Contemporary Business Studies, 3(5).
31. Kumar, Naresh & Che Rose, Raduan (2009), Examining the link between Islamic work ethic and innovation capability, Journal of Management Development, 29(1).
32. Ragab Rizk ,Riham (2008), Back to basics: an Islamic perspective on business and work ethics, Social Responsibility Journal, 4(1/2).